

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Dildora Abrorova Anvar qizi
Qarshi xalqaro universiteti
Maktabgacha ta'lim 3-kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning pedagogik ahamiyati, nazariy asoslari hamda zamonaviy ta'lim yondashuvlari tahlil qilingan. Tahlilda ekologik madaniyatning tarkibiy qismlari, bolalarda tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni rivojlantirish omillari va ekologik kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion metodlar yoritilgan. Shuningdek, ekologik ta'limni o'yin, tajriba, loyiha faoliyati, kuzatuv va raqamli vositalar bilan integratsiyalashning samaradorligi ilmiy manbalar asosida asoslab berilgan. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oilaning hamkorligi ekologik tarbiyaning muhim omili sifatida baholanadi hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, maktabgacha ta'lim, ekologik tarbiya, ekologik kompetensiya, barqaror rivojlanish, yashil ta'lim, ekologik savodxonlik, innovatsion pedagogika.

Abstract

This article examines the pedagogical foundations and contemporary approaches to developing environmental culture in preschool children. The study analyzes the essential components of environmental culture, factors influencing children's responsible attitudes toward nature, and innovative educational methods aimed at fostering environmental competence. Special attention is given to integrating environmental education with play-based learning, observation, project activities, simple experiments, and digital educational resources. The paper also emphasizes the importance of cooperation between preschool institutions and families in promoting sustainable environmental values and proposes practical recommendations for improving environmental education in early childhood.

Keywords: environmental culture, preschool education, environmental education, environmental competence, sustainable development, green education, environmental literacy, innovative pedagogy.

Kirish

Ekologik muammolarning global miqyosda keskinlashuvi insoniyat oldiga ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish vazifasini qo'yimoqda. Iqlim o'zgarishi, atmosfera va suv resurslarining ifloslanishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi hamda tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish kabi muammolar ekologik tarbiyani ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylantirdi. Ayniqsa, ekologik qadriyatlarni erta yoshdan shakllantirish kelajak avlodning tabiatga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yosh inson shaxsining eng faol rivojlanish davri bo'lib, aynan shu bosqichda bola tabiat hodisalarini kuzatish, atrof-muhitni idrok etish va unga nisbatan hissiy munosabat bildirishni o'rganadi. Shu sababli ekologik madaniyatni shakllantirish maktabgacha ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar ekologik ta'limni alohida mashg'ulot sifatida emas, balki bolaning kundalik faoliyati, o'yinlari, tajribalari, sayrlari va oilaviy tarbiyasi bilan uyg'un holda tashkil etishni tavsiya etadi.

So'nggi yillarda ekologik ta'lim konsepsiyasi "tabiatni asrash" g'oyasidan kengroq mazmun kasb etib, ekologik kompetensiya, yashil turmush tarzi, resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni saralash, energiyani tejash va barqaror rivojlanish tamoyillarini o'z ichiga olmoqda. Shu nuqtai nazardan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik madaniyatni shakllantirishning mazmuni va metodlarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ta'lim amaliyotida qo'llash mumkin bo'lgan samarali usullarni yoritishdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatning mazmuni va mohiyati

Ekologik madaniyat – bu insonning tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglay olishi, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishi, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanishi hamda ekologik mas'uliyatni kundalik hayotida namoyon eta olishidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatning shakllanishi esa ularning tabiatni sevishi, tirik mavjudotlarga mehribon bo'lishi, ekologik qoidalarga rioya qilishi va tabiatni asrash zarurligini tushunishidan boshlanadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 3–7 yosh davri bolaning hissiy-intellektual rivojlanishida eng faol bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda bola kuzatish, taqqoslash, savol berish, sabab-oqibat bog'liqligini tushunishga intiladi. Bu esa ekologik tushunchalarni tabiiy ravishda shakllantirish uchun qulay pedagogik imkoniyat yaratadi. Agar bolaga tabiat bilan muntazam muloqot qilish sharoiti yaratilsa, u daraxt, gul, qush, hasharot va boshqa tirik mavjudotlarni oddiy obyekt sifatida emas, balki hayotning ajralmas qismi sifatida qabul qila boshlaydi.

Zamonaviy pedagogik qarashlarga ko'ra, ekologik madaniyat faqat ekologik bilimlar yig'indisi emas. U quyidagi o'zaro bog'liq tarkibiy qismlardan iborat:

- ekologik bilim va tasavvurlar;
- ekologik qadriyatlar;
- tabiatga nisbatan ijobiy hissiy munosabat;
- ekologik mas'uliyat;
- ekologik xulq-atvor;
- ekologik kompetensiya.

Mazkur komponentlarning uyg'un rivojlanishi bolada ekologik ongni shakllantiradi. Ekologik ong esa keyinchalik ekologik madaniyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda ekologik madaniyatni rivojlantirishda "**learning by doing**" (amalda o'rganish) tamoyili alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki maktabgacha yoshdagi bola nazariy tushuntirishdan ko'ra amaliy faoliyat orqali tezroq o'rganadi. Masalan, gul ekish, ko'chatni sug'orish, qushlarga don sepish yoki chiqindilarni alohida idishlarga ajratish kabi oddiy faoliyatlar ekologik odatlarning shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Ekologik madaniyatni shakllantirishning zamonaviy pedagogik tamoyillari

Bugungi kunda maktabgacha ta'limda ekologik tarbiya an'anaviy usullardan innovatsion pedagogik texnologiyalarga o'tmoqda. Zamonaviy yondashuvlarning asosiy maqsadi bolani tayyor bilimlarni yodlovchi emas, balki tabiatni kuzatuvchi, tahlil qiluvchi va ekologik muammolarga befarq bo'lmagan shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat.

Birinchi tamoyil — tabiat bilan bevosita muloqot. Ekologik madaniyatni rasmlar yoki videolar orqali emas, balki tabiat qo‘ynida shakllantirish ancha samarali hisoblanadi. Sayrlar, ekskursiyalar, bog‘ va xiyobonlarga tashriflar, fasllardagi o‘zgarishlarni kuzatish bolalarning ekologik tasavvurlarini kengaytiradi.

Ikkinchi tamoyil — integrativ yondashuv. Ekologik ta'lim faqat "Tabiat bilan tanishtirish" mashg‘ulotlari bilan chegaralanmasligi kerak. U nutqni rivojlantirish, matematika elementlari, tasviriy faoliyat, musiqa, konstruktorlik va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari bilan uzviy bog‘lanishi maqsadga muvofiq. Masalan, barglarni sanash orqali matematik ko‘nikmalar, tabiat haqidagi hikoyalarni tuzish orqali nutq rivojlanadi.

Uchinchi tamoyil — barqaror rivojlanish g‘oyalarini singdirish. Bugungi ekologik ta'limning maqsadi faqat tabiatni sevishtirish emas, balki resurslardan oqilona foydalanish odatlarini ham shakllantirishdir. Suvni tejash, elektr energiyasini bekorga sarflamaslik, qog‘ozni isrof qilmaslik kabi oddiy odatlar bolalarda ekologik mas'uliyatni rivojlantiradi.

To‘rtinchi tamoyil — faol ishtirok va mustaqillik. Pedagog bolaga tayyor javob bermasdan, uni kuzatishga, savol berishga, taxmin qilishga va xulosa chiqarishga yo‘naltirishi lozim. Bunday yondashuv ekologik tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Innovatsion metod va texnologiyalarning ahamiyati

So‘nggi yillarda ekologik ta'limda loyiha metodi, STEAM elementlari, muammoli vaziyatlar, tajribalar va raqamli texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu metodlar bolalarda nafaqat ekologik bilimlarni, balki ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va hamkorlik ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Masalan, "Mening yashil bog‘im" loyihasi davomida bolalar urug‘ ekadi, o‘simlikning o‘shini kuzatadi, o‘zgarishlarni rasmlar orqali qayd etadi va yakunda kuzatish natijalarini tengdoshlariga taqdim etadi. Bunday faoliyat bolalarda sabr, mas'uliyat va tabiatga mehr tuyg‘ularini rivojlantiradi.

STEAM yondashuvi asosida esa bolalar quyosh nuri ta'sirida o‘simliklarning o‘shini, suv aylanishi, yomg‘ir hosil bo‘lishi yoki urug‘ning unib chiqishi kabi oddiy

tajribalarni bajarish orqali ekologik hodisalarni amaliy ravishda tushunib oladilar. Tajriba asosida olingan bilimlar uzoq muddatli xotirada mustahkam saqlanadi.

Raqamli texnologiyalar ham ekologik ta'lim imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Interaktiv doskalar, animatsiyalar, ekologik mobil ilovalar va virtual sayohatlar bolalarning qiziqishini oshiradi. Biroq ular hech qachon tabiat bilan bevosita muloqotning o'rnini bosa olmaydi, balki uni to'ldiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi lozim.

Shuningdek, ekologik ertaklar, rolli o'yinlar, ekologik viktorinalar, "Yashil haftalik", "Tabiat do'stlari", "Ekologik laboratoriya" kabi tadbirlar bolalarda ekologik madaniyatni tabiiy va qiziqarli tarzda shakllantirishga yordam beradi.

Bunday faoliyatlar natijasida bolalar nafaqat tabiat haqida bilimga ega bo'ladilar, balki o'z xatti-harakatlarining atrof-muhitga ta'sirini tushunishni boshlaydilar. Aynan shu bosqich ekologik madaniyatning amaliy ko'rinishi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Oila va maktabgacha ta'lim tashkilotining hamkorligi – ekologik madaniyatni shakllantirishning muhim omili

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish faqat ta'lim tashkiloti faoliyati bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayonning samaradorligi ko'p jihatdan oiladagi ekologik muhit, ota-onalarning shaxsiy namunasi va tarbiyadagi izchillikka bog'liq. Bola kunining asosiy qismini oilada o'tkazgani sababli, unda ekologik odatlarning shakllanishi avvalo oila muhitida boshlanadi, maktabgacha ta'lim tashkilotida esa bu odatlar mustahkamlanadi va rivojlantiriladi.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar kattalarning xatti-harakatlarini kuzatish va ularga taqlid qilish orqali ko'plab ijtimoiy hamda ekologik ko'nikmalarni egallaydilar. Agar ota-onalar suvni tejasa, chiqindilarni tartibli tashlasa, daraxt va gullarga g'amxo'rlik qilsa, hayvonlarga mehribon munosabatda bo'lsa, bola ham bunday xulq-atvorni tabiiy hol sifatida qabul qiladi.

Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlari ota-onalar bilan ekologik tarbiya bo'yicha tizimli hamkorlikni yo'lga qo'yishi lozim. Bu hamkorlik quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- ekologik mavzularda ota-onalar yig'ilishlari;
- "Yashil oila" loyihalarini tashkil etish;
- oilaviy daraxt ekish aksiyalari;
- chiqindilardan foydali buyumlar tayyorlash bo'yicha tanlovlar;
- ekologik bayramlar va ko'rgazmalar;
- "Bir oila – bir gul" yoki "Mening kichik bog'im" kabi uzoq muddatli loyihalar.

Bunday tadbirlar nafaqat bolalarning ekologik bilimlarini boyitadi, balki oilada ekologik madaniyatni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Eng muhimi, bola ta'lim tashkiloti va oilada bir xil ekologik talab hamda qadriyatlar bilan tarbiyalanadi.

Ekologik rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish

Ekologik madaniyatni shakllantirishda maktabgacha ta'lim tashkilotining rivojlantiruvchi muhiti muhim pedagogik omillardan biridir. Muhit bolaning mustaqil faoliyati, kuzatuvlari va amaliy tajribalarini qo'llab-quvvatlashi kerak.

Ekologik rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda quyidagi elementlarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

- tabiat burchagi;
- mavsumiy kuzatish kalendari;
- xona o'simliklari va ularga parvarish jihozlari;
- lupa, termometr, yomg'ir o'lchagich kabi oddiy kuzatuv vositalari;
- tabiiy materiallar kolleksiyasi (barg, urug', tosh, shoxcha va boshqalar);
- ekologik mavzudagi bolalar kitoblari;
- didaktik o'yinlar va ekologik kartochkalar.

Shuningdek, bolalarning mustaqil tajriba o'tkazishlari uchun kichik "Ekologik laboratoriya" tashkil etilishi ham yaxshi natija beradi. Masalan, urug'ning unish jarayoni, suvning bug'lanishi, yorug'likning o'simlik rivojlanishiga ta'siri kabi sodda tajribalar bolalarda ilmiy kuzatuv ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ekologik rivojlantiruvchi muhit muntazam ravishda yangilanib borilishi, fasllarga mos ravishda boyitilishi va bolalarda qiziqish uyg'otadigan materiallar bilan ta'minlanishi zarur.

Ekologik madaniyatni baholash mezonlari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish samaradorligini baholash pedagogik jarayonni takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Bunda bolaning faqat nazariy bilimlari emas, balki uning amaliy faoliyati va kundalik xulq-atvori ham hisobga olinadi.

Ekologik madaniyatning shakllanganlik darajasini quyidagi mezonlar asosida baholash mumkin:

Bilim mezon. Bola tabiat obyektlarini taniydi, fasllar almashinuvi, o'simlik va hayvonlarning hayoti haqida sodda tushunchalarga ega bo'ladi.

Hissiy-qadriyat mezon. Bola tabiatni sevadi, tirik mavjudotlarga rahm-shafqat bilan munosabatda bo'ladi, ularni asrash zarurligini tushunadi.

Amaliy mezon. Bola o'simliklarni sug'oradi, gullarga zarar yetkazmaydi, chiqindilarni joyiga tashlaydi, suv va elektrni tejashga harakat qiladi.

Kommunikativ mezon. Bola ekologik mavzularda fikr bildiradi, tengdoshlariga tabiatni asrash haqida tavsiyalar bera oladi, ekologik tadbirlarda faol ishtirok etadi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ekologik ta'lim muntazam va tizimli tashkil etilgan guruhlarda bolalar tabiat hodisalariga nisbatan ko'proq qiziqish bildiradi, ekologik qoidalarga ongli ravishda amal qiladi hamda ekologik mas'uliyat elementlarini kundalik faoliyatida namoyon etadi.

Shuningdek, ekologik madaniyatni baholashda faqat yakuniy natijaga emas, balki bolaning rivojlanish dinamikasiga ham e'tibor qaratish muhimdir. Bu esa har bir bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik faoliyatni rejalashtirish imkonini beradi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan maktabgacha davrda bolaning tabiatga nisbatan hissiy munosabati, ekologik qadriyatlari va mas'uliyatli xulq-atvorining dastlabki asoslari shakllanadi. Mazkur

davorda berilgan ekologik tarbiya keyingi ta'lim bosqichlarida ekologik ong va ekologik kompetensiyaning rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Tahlillarim shuni ko'rsatadiki, ekologik madaniyatni samarali shakllantirish faqat nazariy bilimlarni berish bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayon tabiat bilan bevosita muloqot, kuzatish, tajribalar, o'yin faoliyati, loyiha metodi, ekologik aksiyalar hamda oilaviy tarbiya bilan uzviy bog'liq holda tashkil etilgandagina yuqori natija beradi. Bolaning ekologik bilimlari uning kundalik amaliy faoliyatida namoyon bo'lishi ekologik tarbiyaning asosiy mezonini hisoblanadi.

Shuningdek, ekologik ta'limni boshqa rivojlantiruvchi faoliyatlar bilan integratsiyalash, STEAM elementlaridan foydalanish, raqamli ta'lim vositalarini oqilona qo'llash hamda rivojlantiruvchi ekologik muhit yaratish bolalarda ekologik tafakkur va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi uzviy hamkorlik esa ekologik tarbiyaning uzluksizligini ta'minlaydi.

Kelgusida maktabgacha ta'lim amaliyotida ekologik madaniyatni shakllantirish bo'yicha innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, mahalliy ekologik muammolar asosida ta'lim mazmunini boyitish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan ekologik dasturlarni ishlab chiqish hamda pedagoglarning ekologik kompetensiyasini muntazam rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Shunday qilib, ekologik madaniyatni maktabgacha yoshdan boshlab izchil shakllantirish nafaqat tabiatni asrashga xizmat qiladi, balki ekologik mas'uliyatli, sog'lom turmush tarziga amal qiladigan va barqaror rivojlanish g'oyalarini qo'llab-quvvatlaydigan barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. – Paris: UNESCO, 2020.
2. UNICEF. Early Childhood Development Strategy 2022–2030. – New York: UNICEF, 2022.
3. OECD. Starting Strong VIII: Early Childhood Education and Care. – Paris: OECD Publishing, 2023.

4. United Nations. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: UN, 2015.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga oid amaldagi qarorlari.
6. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi (yangilangan nashr). – Toshkent, 2022.
7. Hasanboyeva O., Tojiboyeva F. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
8. Xoliqov A. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
9. World Health Organization. Children's Environmental Health. – Geneva: WHO, 2021.
10. UNESCO. Greening Education Partnership. – Paris: UNESCO, 2023